

Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ*

ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ ЖЕНЕ У СТАТУТИМА И ПРАВНОЈ ПРАКСИ СРЕДЊОВЈЕКОВНИХ ЈУЖНОЈАДРАНСКИХ ГРАДОВА (КОТОР, БУДВА, СКАДАР)

Апстракт: Предмет истраживања у овом раду је још увијек недовољно истражено правно питање пословне способности жене у јужнојадранским приморским градовима Котору, Будви и Скадру у тринаестом и четрнаестом вијеку. Ово питање сматра се основним у објашњавању правног положаја жене на овим просторима у средњем вијеку. У том контексту анализираће се прописи на основу којих се може установити постојање пословне способности жене, потом обим те способности, као и фактори који су утицали да се током двовјековног анализираниг периода (XIII и XIV вијека) женама ово право дозвољава у пуном капацитету, ограничава или укида. Анализираће се пословна способност неудате дјевојке, која живи са родитељима или је без родитеља, удате жене и удовице.

Одговори на постављена питања добиће се првенствено на основу статутарних правила из средњовјековног Скадра, Будве и Котора, сачуваних на изворном латинском и средњовјековном италијанском језику у манускрипата которске нотарске канцеларије из XIII и XIV вијека. Ради потпунијег сагледавања проблематике која се односи на пословну способност жена у јужнојадранским градовима биће коришћена компаративна истраживања овог института у статутарним правима других источнојадранских градова.

Кључне ријечи: пословна способност, средњовјековна жена, удата жена, удовица, неудата дјевојка, нотарске исправе, статути источнојадранских градова, средњовјековни Котор, средњовјековни Скадар, средњовјековна Будва

* Проф. др Невенка Богојевић-Глушчевић, редовни професор Правног факултета УЦГ

УВОД

Питање способности жене да изјавама правно релевантне воље заснива, мијења и гаси правне односе једно је од најзначајнијих и незаобилазних питања у контексту разматрања правног положаја жене у средњовјековним приморским градовима на Јадрану. На основу средњовјековног *Сѣаѣуѣѣа ѣрада Коѣора* из XIV вијека, у штампаном издању на латинском језику из 1616. године, *Сѣаѣуѣѣа ѣрада Будве* из XIV вијека, који је сачуван у каснијем препису на италијански језик, и *Сѣаѣуѣѣа ѣрада Скадра* из доба владавине српског цара Стефана Душана, сачуван у препису на средњовјековном италијанском језику, уз обиље нотарске грађе о примјени правих правила у пракси из средњовјековног которског латиничног нотаријата, могуће је дати исцрпан одговор на ово питање¹.

Рад се, како се већ из претходно наведеног може видјети, односи на период зрелог средњег вијека, односно XIII и XIV вијек, када су ова средишта доживјела свој врхунац у економском и правном развоју. Сходно томе, схватљиво је да су статуте, као основни правни акти комуне, регулисали у значајном обиму и правни положај жене. Богатство грађе из которског нотарског архива употпуњује слику свакодневног правног живота ових комуна, било тиме што у пракси судова и нотаријата налазимо податке на основу којих је могуће објаснити неке недоречености у статутарном правилу које се односи на правни положај жене или пак у недостатку статутарне регулативе, приказује прихваћену обичајну регулативу као особена, *sui generis* рјешења о статусу жена.

Претходно је потребно учинити неколике напомене.

Прво, у давању одговора на постављено питање користићемо се терминологијом која одговара савременој правној доктрини јер је то неопходно за прегледност и систематичност рада, а уз све резерве у погледу садржине и значења овог правног института у истраживаном периоду. Адекватан методолошки приступ у истраживању прошлости подразумијева да се савременим правним

¹ Одговор на ово питање је увод у материју правне регулативе посвећене жени у средњовјековним јужнојадранским градовима, којом ћемо се надаље бавити у нашим истраживањима ове проблематике у оквиру Пројекта Министарства за науку и културу Црне Горе *Инѣеракѣија ѣравних кулѣура и релиѣије у средњевјековним источнојадранским ѣриморским ѣрадовима и њихов уѣиѣај на иденѣиѣиѣи жене*.

концептима не могу тумачити стари правни споменици јер они не познају апстрактна термилошка правна уобличавања иманентна савременом праву.

Друго, будући да се у овом раду користе законски текстови, тј. статутарни прописи градова на јужнојадранским обалама који су током дугог периода свог развоја мијењали врховне господаре, те да су текстови статута представљали скуп закона, односно одлука општинских органа, записиваних по реду доношења, нужно је очекивати да су рјешења питања које обрађујемо различита на почетку и крају анализираних периода и да се у пракси сријећу значајна одступања која управо и наводе законодавца на доношење нових правила.

Треће, у објашњењу овог института мора се узети у обзир и околност да је изучавано подручје конгломерат различитих културних, вјерских и правних супстрата, при чему се акценат не даје ниједном од њих, него се кроз њихово приказивање и међуутицаје указује или на заједнички корјен и општост датих рјешења, или евентуалне локалне специфичности као доказ различитости.

Четврто, у раду ћемо разматрати само питање пословне способности жена које су чиниле слободно становништво градова и њиховог залеђа јер је познато да су у средњем вијеку градови били насељени и неслободним женским становништвом разних занимања. У градовима, у кућама богатог становништва живјеле су ропкиње и слушкиње, а у пољопривредном атару општина нешто бројније у односу на њих, жене зависних сељака, које су свакако утицале на правносоцијални миље града и околине, али за ову тему нијесу од приоритетног значаја.

ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ ЖЕНЕ

У средњовјековним јужноприморским градовима и њиховом непосредном залеђу жене су стицале пословну способност с пунољетством, која се у изворима означава термином *aetas legitima*. Тако статути Будве и Котора садрже такве податке у одредбама које се односе на пословну способност мушкараца и жена, док се из *Сѣаѣуѣа ѣрада Скадра* о годинама пунољетства закључује посредним путем из одредаба којима се регулише свједочење, слобода завјештања и питање изузетног права жене на евентуалну продају непокретности. У *Котѣорском сѣаѣуѣу* у члану стотину осамдесет девет прописано је да пословну способност жене стичу са навршених

дванаест година (...*femina vero ad duodecim...*), а мушкарци са навршених четрнаест година живота (...*masculos ad quattuordecim annos*)². У Будванском *сѣаѣуѣуѣ* у члану двије стотине педесет шест садржано је истовјетно правило³. Скадарски *сѣаѣуѣуѣ* у члану стотину осамдесет шест, у којем се регулише питање узраста који је неопходан да би учињена изјава воље тестатора имала правни значај, одређује да је то за мушкарце узраст од четрнаест година (...*che zaschadun fante che fosse de etade de anni XIII, chi possa far liberamente testamento cum charta de notario over cum guarenti, e se de manco de anni XIII et over fesse testamento, chi non tegna né valia...*), а за жене дванаест година (...*e fantulina e femena habia potestate de anni XII in suso de far suo testamento e tegna e valia...*)⁴. У члану стотину тридесет који уређује питање свједочења на суду прописује се да се на суду друга страна у спору може противити свједочењу ако свједок има мање од четрнаест година, при чему се мисли на мушкарце као свједоке, док се у наставку одредбе помиње свједочење жена, али без назнаке година које мора имати да би имала статус свједока (...*ancora volimo che femena possa esser guarenta se questione fosse de zorno de molino, voy de etate de anni de fanti, voy de fantulina, voy in virginitade*)⁵. С друге стране, у одредби стотину седамдесет седам *Сѣаѣуѣуѣ*, која регулише питање права на продају некретнина, експлицитно је наведено да то право имају мушкарци (*Ordinemo che nesun fante chi havissi mancho de XIII anni non possa vender nisuna sua possession...*), а изузетно, у случају да немају услова за нормалан живот, женске особе узраста од четрнаест и више од четрнаест година. Уз то жене о закљученом послу морају имати сачињену нотарску карту, јер у противном тај правни посао није ваљан (...*no ma de anni XIII in suso e questo dicemo a la rosei de la femena, e se altramente fossi, la vendita che non tegna né vaia*)⁶.

² *Statuta et leges civitatis Cathari*, apud Rubertum Mietum, Venezia 1616; *Сѣаѣуѣуѣ ірага Кошора*, Државни архив Црне Горе, Цетиње, 2012. године.

³ Н. Вучковић, *Средњовјековни Сѣаѣуѣуѣ Будве*, Будва, 1988; Ж. Бујуклић, М. Лукетић, *Сѣаѣуѣуѣ Будве*, Будва, 2002; S. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, Scordoniae et insula Lesinae, Monumenta historico iuridica Slavorum meridionalium, pars I, vol. 3, Zagreb, 1882–1883.*

⁴ *Statuti di Scutari, della prima meta del saecolo XIV con la addizioni fino al 1469*, a cura di Lucia Nadin, Viella, Roma 2001, cap. 186, *De etade de far testamento.*

⁵ *Stat. di Scutari*, cap. 130, *De prova in plaito.*

⁶ *Stat. Scutari*, cap. 177, *De vendere possessione fante de mancho de anni quatordece.*

На основу наведених одредаба може се закључити да су у средњовјековном Скадру жене стицале пословну способност са дванаест година када су у питању послови *mortis causa*, односно четрнаест година, када су у питању послови *inter vivos*, то јест евентуалне продаје некретнина у случају нужде и у одређеним случајевима свједочење на суду. Жене су могле бити свједоци само у ограниченом броју случајева: када су у питању „дани мљењења у млину, старост дјеце и невиност дјевојке”.⁷

Статути осталих средњовјековних јадранских градова, сјеверније од Котора, нијесу о питању стицања пунољетства жене били уједначени. Једино је *Сйаиуиј прага Дубровника*, као и Будве и Котора, прописивао да се пунољетство за жене стиче са дванаест а за мушкарце са четрнаест година⁸, док сплитско статутарно право пунољетство везује за узраст од двадесет пет година.⁹ У задарском праву пунољетство се стицало са двадесет¹⁰, у трогирском са осамнаест¹¹, а у шибенском праву са шеснаест година живота¹².

Средњовјековне жене нијесу пунољетством стицале потпуну пословну способност¹³. Она је зависила од њиховог брачног и породичног статуса.¹⁴ Тако се разликовала пословна способност удате од неудате жене и пословна способност жене за живота мужа и након његове смрти. Једнако, обим пословне способности неудате жене зависио је од тога да ли су јој родитељи живи или не, а кад је у питању удовица, да ли је наставила након мужевљеве смрти да живи у

⁷ Stat. Scutari, cap. 130, *De guarenti dati in iudicio*.

⁸ V. Bogišić — K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, dnotationibus et scholis a veteribus iuris consutis Ragusinis additis; Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, vol. XX, Zagreb, 1904. g; lib. VIII, cap. 29, 42.

⁹ А. Цвитанић, *Правно уређење сйлијске комуне йо сйаиуију из 1312. йогине*, Сплит, 1964, стр. 116; Ж. Радић, „Обишљеско йраво йо Сйлијском сйаиуију из 1312, йогине”, *Зборник Правној факултету у Сйлију*, XXVI, 1989, стр. 263–283.

¹⁰ И. Беуц, *Сйаиуиј задарске комуне из 1305. йогине*, *Вјесник Државној архива у Ријеци*, II, 1954. г, стр. 602–603.

¹¹ I. Strohal, *Statuta et reformationes civitatis Tragurii, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, vol. X, Zagreb, 1915, Lib. III, cap. 10.

¹² Stat, Šib, lib. II, cap. 56; cit. pr. I. Beuc, *op. cit.*, str. 603.

¹³ M. Caravale, *Ordinamenti giuridici medievali*, Bologna, 1994, p. 29.

¹⁴ Сличан режим је владао у средњовјековном Трогиру. Упореди: А. Цвитанић, „Неки елементи йравној йоложаја жене у средњовјековном Трогиру”, *Зборник Правној факултету у Сйлију*, II, 1964. г, стр. 67–80.

истој породици или је одлучила да се преуда и напусти дом бившег супруга. Стога ће се одвојено анализирати у даљем тексту ограничење пословне способности неудатих жена, удатих жена и удовица.

ОГРАНИЧЕНА ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ НЕУДАТЕ ЖЕНЕ

За живота својих родитеља малољетне кћерке у средњовјековном Котору, као и у осталим приморским градовима¹⁵, биле су под родитељском влашћу. Након смрти родитеља до свог пунољетства су долазиле под туторство, било да им татора одреде родитељи у тестаменту¹⁶, или то именоване, у недостатку тестаента, врши општина по службеној дужности¹⁷. Дужности и права татора, још од правила која су установљена у римском праву¹⁸, нијесу биле да води рачуна о личности пупиле и њеном васпитању, већ само да бриге о имовини пупиле, да након њеног пунољетства поднесе рачун о управљању истом и да врати све што је остало од имовине. Оваква обавеза татора изгледа није у анализираном периоду у потпуности поштована и стварала је доста потешкоћа у пракси. Стога је постојала потреба да се спорна питања нормирају. Прецизна статутарна регулативе туторства је извршена тек у петнаестом вијеку, након доласка Котора под млетачку власт. Из мотивације нових одредаба јасно је да су многи татори у претходним деценијама злоупотребљавали свој положај располажући имовином оставиоца нерационално

¹⁵ Ж. Радић, „Обиљељско право по Силијском сјаиуу из 1312. године”, *Зборник радова Правној факултету у Силију*, XXVI, 1989. г, стр. 263–283.

¹⁶ Бројни су примјери у нотарским књигама о одређивању татора својој малољетној дјечи. То су чинили и мушкарци и жене, мада је мањи број оних у којима жене тестаментом именују таторе својој дјечи. Види: А. Mayer, *Monumenta Catarensis II*, Zagreb, 1981, isp. 1372; 429; 1142; 1148; 5, 42, 23; 57; 65 и низ других у тој и у књизи А. Mayer, *Monumenta Catarensis I*, Zagreb, 1951.

¹⁷ *Stat. Cath, sub. domin. Venet, tempore d. Iohannis Balbi, cap. 2, Quod commissarij, seu tutores heredum existentium infra legitimam aetatem, respondere teneantur in iure praedictis heredibus capta sub die supradicta*; cap. 3, *Quod non denture tutores, ubi reperiuntur commissarij testamentarij*; *Stat. Cath, sub. domin. Venet, tempore d. Nicolai Pisani, cap. 6, Pro inuentarijs commissariorum et aliarum rerum defunctorum conficiendis, et vendendis de licentia Regiminis cum Cancellario Communitatis, et ordinate in uno quaterno scribendis*. О овом питању писао је више Н. Никезић у својој магистраској тези: *Положај жене у породичном праву Кошора у XIV вијеку*, стр. 26, одбрањеној на Правном факултету у Београду.

¹⁸ Д. Стојчевић, *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд, 1970, стр. 55.

и самовољно, без полагања рачуна о тим пословима, те да се стога у случају штете малољетник није могао обештетити након пунољетства. С тих разлога била је, као и у другим комунама под млетачком влашћу,¹⁹ прописана обавеза нотарског инвентарисања оставиоачеве имовине, продаја такве имовине у случају потребе на јавној дражби и биљежење извршене продаје у посебне књиге²⁰.

Након стицања пунољетства неудата жена, којој родитељи нијесу живи, имала је ограничену пословну способност. У статутарној одредби *De puella faciente cartam quod non teneat* из 1316. године прописано је да је потребно да пунољетна жена за сачињавање нотарске карте о правном послу у којем је дужник мора тражити сагласност два најближа сродника. Такође, жена није могла закључити брак и сачинити нотарску карту о истом без сагласности два најближа сродника. У мотивацији ове одредбе наведено је да се ово ограничавање пословне способности жене установљава због многих проблема који су постојали због начина сачињавања разних нотарских инструмената у којима су жене уговарачи. Очигледно да је у пракси и након доношења прописа било потешкоћа, јер је још два пута у току четрнаестог вијека статутарно утврђивана обавеза которске жене да мора да има сагласност сродника да би могао бити правно ваљан посао склопљен са другом странком. Радило се о пословима које су закључивале кћерке након смрти родитеља, које немају браћу и једине су насљеднице имовине. Тако се у члану *De sororibus orphanis inter se paciscentibus* прописује да је за важност сваког споразума или сагласности који *orphane*²¹ закључе са неким уговарачем неопходан пристанак два или више сродника њихових родитеља, као и за сваку међусобну сагласност коју учине сестре *orphane* које немају браће²². Пунољетне сестре без браће и родитеља су морале такође за све споразуме које међусобно закључе, у већи са својим удајама и одласком у манастир, тражити сагласност два или више рођака.²³

¹⁹ Види: А. Цвитанић, *op. cit.*, стр. 116; Ж. Радић, *op. cit.*, стр. 174.

²⁰ *Stat. Cath. sub. domin. Venet. tempore d. Iohannis Balbi*, cap. 2, *Quod commissarij, seu tutores heredum existentium infra legitimam aetatem, respondere teneantur in iure praedictis heredibus capta sub die supradicta.*

²¹ (Сироте) неудате жене које немају, оца, мајку или браћу.

²² *Stat. Cath.*, cap. 171.

²³ *Stat. Cath.*, cap. 176, *De pactis, quae faciunt sorores inter se, habentes aetatem legitimam.*

Из наведеног јасно произлази да је према статутарним прописима у средњовјековном Котору сагласност сродника за закључивање правних послова жене у којима се умањивала њезина имовина била конститутивни елеменат за настанак правног посла. То је и разумљиво, имајући у виду чврсте патријархалне породичне заједнице тога времена, чији је циљ био очувати неокрњену породичну имовину предака за мушко потомство. У правним пословима у којима се њена имовина увећава таква сагласност није била неопходна, то јест није била *forma ad solemnitatem* за ваљаност посла.

Свакодневна правна пракса забиљежена у многим которским нотарским имбревијатуријама из XIV вијека показује да су наведена статутарна правила поштована, али да постоје и одступања од истих, како у погледу начина настанка правног посла у којем учествују жене као и обезбјеђивања услова неопходних за ваљаност уговора. Тако се могу наћи исправе у којима жена уз сагласност двојице блиских сродника склапа брак²⁴, закључује уговор о ступању у службу на одређено вријеме²⁵ или продаје непокретности²⁶, а у другима без навођења сагласности сродника закључује уговор о поклону²⁷, залоги²⁸, продаји²⁹, ступању у службу³⁰, закључује брак³¹. Када се ради о судским поступцима, такође није могуће установити јединственост у поступању.³²

У поступку на суду важила су такође различита правила. Забиљежени су судски спорови у којима неудате жене, чији родитељи нијесу живи, заступају адвокати³³, али и спорови који указују на самостално поступање жена у поступку³⁴.

²⁴ A. Mayer, *Monumenta Catarensia*, II, исправа 1394.

²⁵ A. Mayer, *op. cit.*, исправа 1180.

²⁶ A. Mayer, *op. cit.*, исправа 182.

²⁷ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 801; Судско нотарски списи, *Acta notarilia III*, необјављена грађа из Которског архива, страна 640, исправа 1.

²⁸ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 801.

²⁹ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* II, исправа 222.

³⁰ A. Mayer, *op. cit.*, исправа 1157.

³¹ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1260.

³² A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 742.

³³ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1032; A. Mayer, *Monumenta Catarensia* II, исправа 1008, 1128. Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 202.

³⁴ A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1047; Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 202.

Оваква неуједначеност правне праксе упућује на закључак да је могуће да се, с обзиром на истовремено постојање разних облика породичних заједница у Котору, његовој непосредној околини и на подручјима која представљају пољопривредно експлоатационо подручје, може очекивати и постојање различитости у свакодневној пракси и да су статутарни прописи који су донијети почетком четрнаестог вијека управо имали у виду градско подручје и становништво и установљавање јединствених правила. Инокосна породица, у чијој су основи преовлађујући елементи приватне својине, живјела је претежно у граду, а чврсте кохезионо повезане породичне заједнице у сеоским средиштима, ван непосредног градског дистрикта. Измијешаност и присуство разних категорија становништва и њихове међусобне породичне релације утицали су да се истовремено у пракси примјењују и статутарна правила и обичајна правила и правила која од давнина егзистирају међу словенским становништвом, које је почетком четрнаестог вијека добијено од Србије и припојено которској општини. Трговачко-занатски послови у граду и пољопривредни у околини проузрокују другачије имовинске односе међу становништвом, што директно утиче на односе у породици и друштву. Потреба за новом регулативом није могла одједном истиснути из примјене обичајно право и друге утицаје који су били присутни дуго на овим просторима.³⁵ У том смислу су, у односу на све друге утицаје на правну регулативу, доминантна два: словенска правна схватања из которског залеђа и унутрашњости Србије и традиција римско-византијског права³⁶. Први стога што словенско право није познавало обавезно старатељство над женом нити ограничење њене пословне способности,³⁷ а други зато што је према тим правима жена имала пуну пословну способност.³⁸

Чини се да пословна способност неудате которске жене, посматрана у ширем контексту регулативе у осталим средњовјековним приморским комунама, не одступа од средњовјековног стандарда.

³⁵ Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 32.

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, III, Историја грађанског права, Београд, 1935, стр. 5; Уп: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 32.

³⁸ Л. Маргетић, „Бизантиско брачно имовинско право у свијетлу Новеле XX Лава Мудрог (с особитим обзиром на развој брачног имовинског права у средњовјековним далмаћинским градским општинама)”, *Зборник радова Византолошког института*, XVIII, Београд, 1978. г, стр. 19–50. Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 32.

Одредбе статута и истовремено њихова примјена у пракси и одступање од истих потврђују давно изнијету тезу совјетских правних историчара Мартишевича, Дмитриевског и Јушкова³⁹, коју су касније преузели наши историчари Цвитанић⁴⁰ и Бујуклић⁴¹, о томе да „је жена до четрнаестог вијека могла уз дату сагласност, склапати извјесне правне послове али да је послије тог времена, тј. оживљавањем и проширивањем трговине у градовима, жена постала пословно неспособна и тако одстрањена од учешћа у промету добара”.⁴²

У средњовјековној Будви питање пословне способности неудате жене регулисано је одредбом двије стотине деведесет један. Одредбом *De moglie maridada o non maridada* женама је било забрањено, било да су удате или неудате, да отуђују своја добра на било какав начин, ни из било којег разлога, у свим пословима *inter vivos*. Једини изузетак је дозвољен у случају да немају довољно средстава за живот.⁴³ Жена није могла бити свједок на суду према члану стотину тринаест *Сѣаѣуѣа*.⁴⁴ У пословима *mortis causa* имала је право тестаменталног располагања петим дијелом ако има дјеце (...*se l'havesse herede, del quinto...*) и четвртином добара уколико нема дјеце (...*e se non havesse herede, del quarto...*).⁴⁵

Нотарске књиге из средњовековне будванске нотарске канцеларије нијесу сачуване, па није могуће пратити примјену ових прописа у пракси. Могуће да је у Будви, као и у Котору, дуго времена егзистирао дуалитет у примјени прописа. Истовремено се примјенивало статутарно и обичајно право из залеђа, уз неопходан нагласак да је на важење обичајног права у будванској комуни утицао нешто мањи степен градске аутономије у односу на Котор и друга приморска средишта под Немањићком влашћу.

У *Сѣаѣуѣа средњовјековној Скадра* постоји неколико чланова којима се уређује питање пословне способности жена, али се

³⁹ И. Д. Мартишевич — С. В. Јушков — Н. П. Дмитриевскиј, *Ойшѣа истѣорија државе и ѣрава, II део — феудализам*, Београд, 1950, стр. 58.

⁴⁰ А. Цвитанић, *Правно уређење сѣлијске комуне ѣо Сѣаѣуѣу из 1312. ѣодине*, Сплит, 1964, стр. 113.

⁴¹ Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Будва, 1988, стр. 136.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Stat. Buduae*, cap. 156, *De non poter il fante vender possessione*.

⁴⁴ *Stat. Buduae*, cap. 113, *De quarenti*.

⁴⁵ *Stat. Buduae*, cap. 291.

ниједна од њих не односи посебно на неудате жене, већ из контекста одредбе закључујемо да се односи на њих. Како је већ наведено, жене у средњовјековном Скадру могле су бити свједоци на суду само ако се радило о свједочењу везаном за дане мљевења у млину, старост дјете и невиност дјевојке.⁴⁶ Кћерке су приликом удаје имале право да добију мираз. То право да добију дио имовине била је родитељска обавеза⁴⁷. У члану стотину шездесет један, *De maritar et uxorar li fioli*, било је прописано да родитељи који имају дјецу да жене и удају морају прво удати кћери, а потом женити синове, с правом родитеља да сина који се противи њиховој вољи отјерају из куће⁴⁸. Уколико су неудате дјевојке остале без родитеља, имале су право да сву заоставштину подијеле на једнаке дјелове (*tuti li fioli femine chi romagnisse senca pare e senza so femene... debia partire inguale*), изузимајући сестру која је удата јер је путем мираза свој дио већ добила.⁴⁹ Отац или мајка који су имали удате кћерке и ожењене и нежењене синове нијесу мимо мираза могли ништа дати кћеркама. У случају да родитељи нијесу имали мушке дјеце, женска дјеца су након добијања мираза могла преостале ствари подијелити на једнаке дјелове.⁵⁰ У породици се водило рачуна о „часности”, тј. моралу женске дјеце, па је законодавац посебном статутарном одредбом дозволио право на разбаштињење из насљеђивања неморалне кћерке. То право су мимо родитеља имала браћа, у случају да родитељи нијесу живи. Ако нико од побројаних није био жив, неморалну сестру из насљеђивања родитељских добара могла је искључити морална сестра и посједовати њен дио⁵¹.

Дубровачко статутарно право садржи више података у односу на претходне статуте о пословној способности неудатих жена и другачија правна рјешења. Тако уговор који би сироте без родитеља закључиле са браћом или било којом другом осодом није производио никакво правно дејство.⁵² С друге стране, сестре су међусобно могле самостално закључивати послове везане за свој одлазак у

⁴⁶ *Stat. Scutari*, cap. 130. Види напомену бр. 5.

⁴⁷ *Stat. Scutari*, cap. 161,162,163.

⁴⁸ *Stat. Scutari*, cap. 161.

⁴⁹ *Stat. Scutari*, cap. 160. *De fide femene che romani orphani non maridade.*

⁵⁰ *Stat. Scutari*, cap. 162. *De non dar niente a le fide femene maritate.*

⁵¹ *Stat. Scutari*, cap. 171. *De sgradar fioli.*

⁵² *Stat. Rag. Lib IV*, cap. 50.

манастир или закључивање брака, који су били пуноважни без сагласности њихових сродника.⁵³

У градовима сјеверније од Дубровника сријећу се слична правила, уз незнатне варијације везане за узраст за стицање пунољетства. У средњовјековној Корчули жена је једнако као и мушкарац могла тестаментално располагати по жељи својом имовином, то јест миразом.⁵⁴ Након очеве смрти малољетној кћери би по службеној дужности комуна одређивала татора.⁵⁵ Жена је способност за обављање послова стицала (вјероватно) са осамнаест година, што се посредно да закључити из члана тридесет шест *Сџаџуџа*, којим је прописана обавеза браће да удају своје неудате сестре након очеве смрти и дају им мираз до њихове осамнаесте године. У противном, сестре су се након тог рока могле уз сагласност других сродника удати и добити свој дио обрачунат *per capita*⁵⁶. У *Реформацијама града Корчуле* из 1430. године била је у одредби стотину педесет један прописана забрана „тајне” вјеридбе будућих супружника, то јест да се без изричитог знања и сагласности сродника дјевојка није могла вјерити. Противан поступак обје стране ригорозно је кажњаван. Вјереник је кажњаван са сто односно педесет перпера, зависно од тога да ли је грађанин или пучанин. Тјелесна казна резања ува слиједила би уколико немају одакле платити новчану казну. Дјевојка која је пристала на такву вјеридбу губила је сав мираз који би, по правилима из тог члана, дијелили напола најближи крвни сродници и комуна. Једини разлог који би дјевојку ослободио од оваквог кажњавања јесте доказ да су њени крвни сродници били немарни и да се нијесу довољно бринули да је удају.⁵⁷

ОГРАНИЧЕЊЕ ПОСЛОВНЕ СПОСОБНОСТИ УДАТЕ ЖЕНЕ

Пословна способност удате жене у Котору, Скадру и Будви била је ограничена. Жена је била у подређеном положају у односу на мужа, односно била је под његовом влашћу и зависна од њега. Овакав положај удате жене није био изузетак у односу на регулативу о

⁵³ *Stat. Rag. Lib IV, cap. 78*

⁵⁴ *Stat. Coprcul, cap. 44.*

⁵⁵ *Stat. Corcul, cap. 74.*

⁵⁶ *Stat. Corcul, cap. XXXVI, De refutatione testium.*

⁵⁷ *Stat. Corcul, cap. CLI, Quod nullus confideret in uxorem abscondito aliquam absque voluntate proximiorum.*

жени у свим статутарним правима средњовјековних комуна на јадранским обалама.⁵⁸

Тако је, према одредбама *Скадарској сџаиџуџи*, приликом удаје била прописана обавеза родитеља или, ако нијесу живи родитељи, браће да женској дјечи дају мираз⁵⁹. Мираз се сматрао женином имовином, али је муж за живота управљао њиме. У случају да жена умре, а муж је за њезина живота и уз њен пристанак отуђио мираз или дио мираза, био је у обавези да отуђене дјелове мираза врати (*e restauar a compimento li doti de la sua mulier*). Једино је било дозвољено да се у случају сиромаштва могу сагласношћу мужа и жене отуђити ствари из мираза, при чему муж након женине смрти враћа само половину тако отуђеног (*lo dampnazo sia per mezzo*)⁶⁰. Мужу није било дозвољено истјерати из куће своју жену чак и у случајевима када постоји нетрпељивост између супружника, већ је морао да је задржи у кући и да се стара о њеном миразу⁶¹. Послије женине смрти муж је, у случају да нема потомака, морао вратити мираз ономе коме припада, прије него склопи други брак. Уколико има дјеце са првом женом, а оженио се други пут или се женио више пута, *Сџаиџуџом* је установљено право дјеце из првог брака на приоритетну исплату мираза из очевих добара, а потом су редом имала право на исплату остала дјеца из закључених бракова. Дјеца прве жене нијесу била у обавези да у недостатку очевог иметка било шта исплаћују дјечи из других очевих бракова⁶². Мираз се није могао употријебити у мужевљеве сврхе, осим за случај тешког сиромаштва у заједничком животу супружника, при чему је, како смо већ раније навели, муж имао обавезу да након женине смрти врати половину отуђене вриједности мираза. У недостатку имовине за откуп крвне освете коју плаћа муж за кривично дјело за које је осуђен, статутом је у одредби *De pagar urasba over vendicta* било забрањено да се у те сврхе исплата може обавити из жениног мираза. Српски владар је у том случају могао добити само право власти над личношћу починиоца⁶³. Из свих наведених одредаба јасно

⁵⁸ Л. Маргетић, *op. cit.*, стр. стр. 36; И. Беуец, „Основи сџаиџуџарној љрава у Исџури”, *Зборник Правној факултетеџа у Зајребу*, бр. 3–4, 1962. г, стр. 181–198.

⁵⁹ *Stat. Scutari*, cap. 161,162.

⁶⁰ *Stat. Scutari*, cap. 165. *De alienar doti*.

⁶¹ *Stat. Scutari*, cap. 265. *De gener zetar femena de casa*.

⁶² *Stat. Scutari*, cap. 173. *De la fioli de la prima mulier*.

⁶³ *Stat. Scutari*, cap. 266.

је да је мираз женина имовина о чијем очувању је вођена посебна брига у средњовјековном скадарском праву.

У погледу свједочења на суду важило је правило да се удата жена може само изузетно појавити на суду. У споровима чија је вриједност мања од десет перпера жене су могле свједочити само у три горе наведена случаја: старости дјеце, невиности дјевојке и дана који су одређени за мљевање жита.⁶⁴

Удата жена, чији је муж одсутан из града, могла се појавити на суду према члану стотину седамнаест *Скадарској сџаијуши*: *De mulier maritata che lo suo marito non fosse in la terra a responder a rason*. У том случају било је прописано да је жена морала лично приступити суду или дати овлашћење адвокату да дâ изјаву у вези са спором. Жена је могла, ако је жељела да се у вези са спором изјасни њен муж, то право реализовати ако депонује средства за слање позивног писма. Те трошкове ће, након окончања поступка и евентуалног позитивног исхода спора, имати право да рефундира од странке која је изгубила спор. Ако позвани, односно његова жена, по утврђеној процедури не приступи суду, губио се спор. Судије нијесу за дужника у спору на суду могле узимати жену, него само мужа.⁶⁵ У овом случају сријећемо занимљиво правно рјешење у погледу права жене на изјашњавање: могла је да се сама изјасни, да се изјасни преко адвоката или да позове одсутног мужа да се изјасни о спору за који је позван на суд дајући новац суду да би се обавјештавање мужа извршило. Ово треће понуђено право жене није истовјетно рјешење оном из српског средњевјековног праву, али налик је њему. Као да је скадарски законодавац статутарно уређивао ово питање користећи два извора: право сусједних средњевјековних комуна и српско право, дајући рјешење у оригиналној варијанти. У српском праву жена се није смјела позивати на суд без мужа. У случају одсуства мужа, жена је била дужна да га обавјести о позиву како би се он, као њен законски заступник, појавио пред судом.⁶⁶ Треће рјешење личи на рјешење из српског права у дијелу који се односи на обавезно мужевљево изјашњавање на суду.

⁶⁴ *Stat. Scutari*, cap. 130.

⁶⁵ *Stat. Scutari*, cap. 117.

⁶⁶ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана, цара српског 1349. и 1354*, Београд, 1898. г, стр. 80; Уп: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 203.

Средњевјековно которско статутарно право садржи неколико одредаба у којима се јасно огледа потпуна подређеност жене и њена ограничена пословна способност, нарочити када се поставља питање појављивања на суду и ваљаности женина свједочења. Тако је у одредби *De muliere vocata ad placitum habente virum*⁶⁷ било прописано да је исказ удате жене на суду био правно ваљан само ако је дат уз мужевљево сагласност. Противан поступак давао је мужу могућност да тражи поништење пресуде базиране на таквом исказу и поновно вођење поступка. Истим чланом било је прописано да се удата жена може појавити самостално на суду када се ради о наношењу тјелесне повреде другом и када је у питању насилно одузимање туђе ствари. Жена се у оба случаја морала одазвати судском позиву, али је имала статутарну могућност да је у оба наведена случаја заступа муж. Уколико је муж био одсутан из града а жена је жељела да јој буде заступник, суд је био у обавези да јој да рок у којему га је она могла обавијестити о рочишту. Муж је могао одбити да се умјесто жене појави на суду, у том случају је жена наступала самостално. Овај пропис которског законодавца сличан је рјешењу овог питања у *Скадарском сѣаиуиу* и нека је *sui generis* правна комбинација у чијој основи би се могло назрети српско средњовјековно право, што је, будући да су оба града била истовремено у склопу српске државе, сасвим очекивано. Неке разлике у финесама правног рјешења у градовима у односу на врховну власт ипак постоје и представљају правно потпунији израз прилика у градовима на мору, које су морале бити различите у односу на унутрашњост земље у чијем су саставу, па макар та припадност била мање или више одраз стварне самосталности или привидне зависности.

Према одредби стотину педесет три *Котторској сѣаиуиу* женама је било забрањено да задужују свој мираз у корист мужа, односно жена није могла да буде јемац за мужевљеве обавезе нити путем исправе, нити помоћу свједока у износу већем од десет перпера. Из наведене обавезе произилази да је жена могла миразом, тј. својом имовином располагати до износа десет перпера без проблема. Статут је такође дозвољавао мајци која има кћер редовницу да јој из своје шкриње може дати шта год буде хтјела, према својој могућности до вриједности десет перпера⁶⁸. Жена је, као и мушкарац, могла слободно располагати *pro anima sua* само са једном четвртином

⁶⁷ *Stat. Cath*, cap. 72.

⁶⁸ *Stat. Cath*, cap. 213.

својих добара, а преостале три четвртине оставити својим законским наслѣдницима.⁶⁹

Записи которских нотара показују међутим да је статутом уређена материја пословне и процесне способности удате жене у пракси изигравана или, боље речено, показивала одређена одступања од прописаног. Постојали су случајеви спорова поводом закључених правних послова у којима се жена самостално појављује пред судом, мимо случајева *Сїаїиуїом* прописаних⁷⁰ или располаже *mortis causa* мимо дозвољеног.⁷¹ Такође су забиљежени заједнички наступи супружника на суду, дакле потпуно равноправно, било да су тужилачка или тужена страна⁷². Нарочито су занимљиви случајеви у којима муж овлашћује жену да га у присуству адвоката заступа на суду⁷³, случајеви самосталног вођења парница жена против мужева⁷⁴ и разни други случајеви мимо наведених у којима је жена ангажовала свог пуномоћника⁷⁵. Обиље закључених правних послова жена у којима се оне појављују потпуно самостално као уговарачи⁷⁶, као јемци⁷⁷, заједно са мужем у пословима са трећим лицима⁷⁸ и послова у којима жена склапа послове уз пристанак свог мужа⁷⁹, показу-

⁶⁹ *Stat. Cath*, cap. 182, *De ordinatione viri ad mortem*.

⁷⁰ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1036,1104; *Monumenta Catarensia* II, исправа 950,985, 995, 1064; Уп: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷¹ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 982; Уп.: Н. Богојевић-Глушчевић, *Из њравне ѡрошлосїи Коїѡора*, Подгорица, 1999, стр. 233.

⁷² А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1035, 1058, 1064, 1071, 1093; Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷³ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 547. Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷⁴ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1119. Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷⁵ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 1034, 1053, 505, 541, 1035, 1069; *Monumenta Catarensia* II, исправа 931; Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷⁶ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 620, 1053, 1295, 1297, 16, 17, 91, 950, 1283, 1296, 1298, 1303; *Monumenta Catarensia* II, исправа 177, 656, 724, 31, 461, 882, 1132, 1174, 1280, 1601, 1728, 1741, 1742; *Судско-ноїарски сїуси коїорскої архива*, Државни архив у Котору, књига трећа, *SN III, необјављена архивска іраћа*, страна 361, 02. 10. 1396, стр. 434, 09. 04. 1397, стр. 571, 06. 11. 1398.

⁷⁷ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа, 1104; *Monumenta Catarensia* II, исправа 1356. Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 205.

⁷⁸ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 535, 1104, 1107. Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 203.

⁷⁹ А. Mayer, *Monumenta Catarensia* I, исправа 474; *Monumenta Catrensia* II, исправа 526, 1638, 498, 604, 1190, 1228, 1639. Уп.: Н. Никезић, *op. cit*, стр. 204.

ју да је стварни положај удате которске жене био далеко повољнији од оног у норми записаног. С обзиром на жив свакодневни промет, трговину и сталну флукуацију домаћег и страног становништва у коме су роба и новац основ даљег напретка града, логично је да су круте норме о подређености жене мужу самом измјеном структуре патријархалне породице, својинских и свеукупних друштвених односа саме себе искључиле из примјене због неприлагођености новим приликама. Норме су се мијењале, а претходно записано је остајало, тако да се ова „измијешаност у рјешењима” може боље разумјети имајући у виду управо наведени контекст. Удате жене у сјенци својих мужева биле су у стварности значајан фактор у свеукупном развоју града, независно од тога да ли су биле дио световног или религиозног миљеа града.⁸⁰

Будвански сџајшуйи садржи значајан број одредаба на основу којих се може стећи реална слика о обиму пословне способности удате жене. Жена за живота мужа није имала пуну пословну способност. То се може закључити првенствено на основу одредаба којима се регулишу питања мираза и располагања миразом. Женином имовином управљао је муж као плододуживалац. Женина имовина је била у потпуности правно заштићена од свих мужевљевих противправних поступака. Према одредби двеста педесет пет *Сџајшуйи*, ниједна жена није била дужна да из свог мираза плаћа мужевљеве дугове, нити је пак муж могао задужити мираз своје жене, осим у случају крајње нужде ради обезбјеђивања услова за елементарну егзистенцију. У том случају је свако учињено отуђење било правно ваљано једино уколико су строго поштована правила *Сџајшуйи* о поступку отуђења ствари у приватној својини.⁸¹ С друге стране, жена није могла слободно располагати миразом, осим изузетно. То право је имала само у случају када постоји дуже мужевљево одсуство из града, а мора се обавити продаја јер је то крајње неопходно. Да би остварила то право, морала је поступити по одредби двеста педесет девет *Сџајшуйи*. Одредбом је било прописано да је продају или залагање добара из мираза удата и законита жена могла вршити само у случају изузетног породичног сиромаштва, а на основу дозволе добијене од судија и само за онолико добара из

⁸⁰ Види о томе: К. Митровић, *Бенедикџинци на јодручју барске нагдискуије и коџорске дискуије (9. сџољеће — 1571)*, Котор, 2015, стр. 164–174.

⁸¹ *Stat. Buduae*, cap. 255, *De dote franche*.

мираза колико је потребно за пристојну прехрану породице.⁸² Удата жена у Будви није могла, као ни неудата, бити свједок на суду, осим у три изузетне ситуације, истовјетне онима које су постојале у *Скадарском сџаиуџу*. Интересантно је да је садржина ове одредбе скоро у потпуности идетична оној у *Скадарском сџаиуџу*. Удата жена у Будви није у случају парнице на суду могла противрјечити своје мужу (...*moglie non li possa nissun contrario dar per nissun modo*)⁸³, што додатно свједочи о томе да је положај жене у средњовјековној Будви имао неких особености у односу на рјешења о њеном правном статусу у другим приморским градовима.⁸⁴ У каснијим статутарним одредбама *Будванској сџаиуџи* женама је било забрањено било какво располагање имовином пословима *inter vivos*. Имовина удате жене, коју су претежно чинила миразна добра, била је одвојена од имовине мужа. Та подијељеност имовинских маса имала је великог утицаја на обликовање права будванске жене. Крајем XIV вијека жена је у средњовјековној Будви једино имала право да сачини тестамент.⁸⁵

Статутарна права других приморских градова имала су слична рјешења у погледу пословне способности удате жене тако да статуту Скадра, Будве и Котора не показују у односу на њих суштинске разлике. Пословна способност жене статутарно је ограничена, мираз је женина имовина којом управља муж, али је истовремено муж не може користити, осим у изузетним ситуацијама које су изричито статутом предвиђене. Имовинске масе мужа и жене су одвојене и правни режим им је био различит.

Према *Дубровачком сџаиуџу* жена је била ограничено пословно способна. Жена не може преузети обавезу у износу већем од пет перпера, чак иако би муж дао сагласност на такво обавезивање⁸⁶. Жена се није могла без мужевље сагласности одазвати на судски позив јер би, у том случају, муж могао тражити поништење таквог

⁸² *Stat. Buduae*, cap. 259, *Che la moglie non possa impegnar ne vender possession senza marito*.

⁸³ *Stat. Buduae*, cap. 101, *De contradir la moglie al plaito del suo marito*.

⁸⁴ Уп.: Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Никшић, 1988, стр. 127–139.

⁸⁵ *Stat. Buduae*, cap. 291, *De moglie maridada o non maridada*. Уп.: Ж. Бујуклић, *op. cit.*, стр. 136.

⁸⁶ *Stat. Rag. Lib. VIII*, cap. 32, *Quod mulier in potestate viri constituta non posit ad aliquod debitum a quinque uerperis superius obligare*.

свједочења и обнову поступка.⁸⁷ То се једнако односи на случајеве када је муж одсутан и ван града и када је у граду,⁸⁸ с тим што је у првом случају морала да чека да се муж врати па тек онда да се изјашњава о свједочењу⁸⁹. Нотарска пракса у средњовјековном Дубровнику показала је међутим да је свакодневни живот у дубровачкој комуни био са одступањима од статутарних правила везаним за пословну способност жена и да су жене, слично као у Котору, биле заступнице својих мужева у правним пословима⁹⁰, да су јамчиле за дугове⁹¹ и подносиле тужбене захтјеве у њихово име⁹², противно наведеним статутарним прописима.

Сплитско статутарно право прве половине XIV вијека није дозвољавало женама отуђивање имовине уз сагласност мужа, како је то било дозвољено у предстатутарно доба.⁹³ Само се дозвољавало отуђивање у одређеним случајевима, по одобрењу кнеза и курије.⁹⁴ Жену је на суду заступао муж,⁹⁵ а жена није својим доталним добрима могла јемчити нити њему нити трећим лицима.⁹⁶

Пословна способност жене у средњовјековном Трогиру такође је била ограничена. Жена није могла закључивати правне послове самостално уколико се њен муж налази у граду, осим у случајевима када се ради о стварима од виталног животног значаја, при чему предмет таквог посла нијесу могле бити некретнине⁹⁷. Своја миразна добра могла је, слично као у Сплиту, отуђивати само уз одобрење

⁸⁷ *Stat. Rag.*, Lib. III, cap. 7, *De uxore vocata ad placitum cuius vir est absens*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Diversa Cancellariae*, II, исправа 55; цит. пр.: Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, САНУ, Београд, 1974, стр. 124. Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 205.

⁹¹ Г. Чремошник, *Сјиси дубровачке канцеларије*, Загреб, 1951, стр. 35, исправа 135. Д. Динић-Кнежевић, *op. cit.*, стр. 124. Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 205.

⁹² Д. Динић-Кнежевић, *op. cit.*, стр. 128.

⁹³ А. Цвитанић, *Правно уређење сјилијске комуне према Сјайиују из 1312. године*, Сплит, 1964, стр. 113.

⁹⁴ *Statuta et leges civitatis Spalati*, Lib. III, cap. 72, *De dotibus et bonis mulierum non alienandis*.

⁹⁵ *Stat. Spal.*, Lib. III, cap. 123.

⁹⁶ *Stat. Spal.*, Lib. III, cap. 72, cap. 85.

⁹⁷ *Stat. Trag.*, Lib. III, cap. 23, *Quod uxores non possint res suarum docium vendere nec obligare*; А. Цвитанић, *Неки елементи правној положаја жене у средњовјековном Трогиру*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, II, 1964. г, стр. 70.

општинских служби.⁹⁸ Приступ жене судовима се постепено током XIV вијека мијењао на начин да се првобитно право жене да се уз мужеву сагласност појави на суду крајем тог периода свело на то да им је то право у цивилним споровима оспорено.⁹⁹ У средњовјековном *Брачком сѣаѣуѣу* удата жена није могла преузети никакву обавезу без сагласности свога мужа.¹⁰⁰ Жену је пред судом заступао муж.¹⁰¹

Удатим женама је на Корчули у тринаестом вијеку било дозвољено, уз сагласност мужа, обављати продају добара. Иначе свака продаја, било да је уговара ожењени мушкарац или удата жена, морала је бити сачињена уз сагласност супружника.¹⁰² Касније су, почев од хиљаду триста осамдесет девете године, установљавана ограничења. Женама је било забрањено било какво отуђивање добара, осим у три изузетна случаја: први, ако се њен муж налази у затвору, па на другачији начин не може из затвора изаћи осим продајом добара по цијени коју одреди општина; други, ако је у затвору син па би продаја добара била једини начин његовог издављења и трећи, ако жена сама, с мужем или са синовима или кћерима трпи глад¹⁰³. Потом су, у реформацијама с почетка петнаестог вијека донесене нове забране женама у погледу отуђивања непокретности. У циљу очувања миразне имовине било је предвиђено да се само уз дозволу курије, и то само у случају крајње оправданих разлога, може дозволити располагање имовином која представља женин мираз.¹⁰⁴ Могуће да је у пракси било доста злоупотреба у погледу отуђивања миразних добара, првенствено од стране супруга који су давали сагласност за отуђења, па је то мотивисало законодавца да у реформацијама на горенаведен начин уреди питање мираза. Интереси давалаца мираза били су доведени у питање јер се миразна добра након смрти жене нијесу могла вратити породици из које су дошла.¹⁰⁵

⁹⁸ *Stat. Trag.*, Lib. III, cap. 26, *Quod uxor suam dotem non possit obligare sine licentia comitis et curiae.*

⁹⁹ А. Цвитанић, *op. cit.*, str. 78.

¹⁰⁰ *Stat. Brachiae*, Lib. I, cap. 29.

¹⁰¹ А. Цвитанић, *Средњовјековни сѣаѣуѣу брачке комуне из 1305. године*, Сунпетар 1968. г, стр. 60.

¹⁰² *Ibidem.*

¹⁰³ *Stat. Corcul*, cap. CXL, *Semel electus, que non remansit.*

¹⁰⁴ *Stat. Corcul*, Reform. cap. IX, *Mulierum alienationes quomodo fiant.*

¹⁰⁵ *Stat. Corcul*, cap. 143, *Quod aliqua mulier non possit alienare dotem suam.*

Удате жене су у тринаестом вијеку и четрнаестом вијеку у Корчули имале пуну способност тестаменталног располагања покретним стварима из своје миразне имовине („за своју душу”).¹⁰⁶ Почев од 1430. године слиједила су статутарна ограничења такве слободне тестирања. У одредби сто педесет Реформација статута било је прописано да је жена која није имала дјеце имала право да слободно располаже само једном трећином свога мираза, уз обавезу да преостале двије трећине припадају онима који су јој дали мираз. У случају да је имала дјецу, али су умрли као малољетни, половина мираза припадала је оцу, а половина даваоцима мираза или њиховим насљедницима.¹⁰⁷

Посматрана у цјелини, наведена статурна правила приморских градова сјеверно од Котора дају довољно основа за аргументовану констатацију да је обим пословне способности удате жене у тим средиштима био незнатно ограниченији у односу на жене у средњовјековном Скадру, Будви и Котору. Осим тога, неспорно је да су статутарна ограничења пословне способности удатих жена у пракси градова примјењивана, али да нотарски материјал истовремено указује на одступања од истих. Све то указује да су статутарна ограничења о пословној способности жена била начелног карактера и да су, ради прилагођавања локалним градским потребама у датом тренутку, мијењана у свакодневном животу. Колико и у којој мјери су правила била ригорознија од већ постојећих, или ће бити изигравана у пракси, било је условљено низом околности, превасходно комбинованих доминантним породичноправним и економским односима у одређеној заједници.

ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ УДОВИЦЕ

У члану стотину деведесет четири *Котворској стиаиуиши* из 1320. године било је прописано да је удовица након мужевљеве смрти имала право да се у року од годину дана изјасни о томе да ли жели да напусти мужевљеву кућу и да се уда, или да остане и настави даљи живот на имовини и у кући почившег мужа. У случају да се одлучи да напусти мужевљеву кућу и узме своју имовину и оно што јој је муж оставио, жена је стицала пословну способност у

¹⁰⁶ *Stat. Corcul*, Lib. II, cap. 44, *De extractione pro anima*.

¹⁰⁷ *Stat. Corcul*, Reform. cap. 150, *Quomodo mulieris testari possint de dote earum*.

пуном обиму.¹⁰⁸ Удовица која се одлучи на даљи живот у мужевљевој кући имала је право да сва добра користи заједно са својим миразом до краја свога живота, не дијелећи ништа рђавим начином нити упропашћавајући, односно имала је право доживотног плодуживања те имовине. У случају да учини супротно, накнађивала је причињену штету из свог мираза, а ако је био недостатан, дужна је да напусти имовину свога мужа без права на повраћај мираза њој или неком другом коме би припадао њен мираз.¹⁰⁹ Удовица која је након мужевљеве смрти остала да живи у мужевљевој кући са правом доживотног плодуживања његове заоставштине није могла преузимати потпуно самостално правне послове којим би располагала својом или имовином покојног мужа. За отуђивања такве врсте, било да се ради о диоби очевине, миразу синова, облигација или дуга са исправом или без исправе на своје име, или на имовину мужа, удовици је била неопходна сагласност свих синова. Послови учињени противно вољи синова нијесу били ваљани нити су могли произвести било какво правно дејство.¹¹⁰

Мотивација законодавца за доношење оваквог ограничења била је заштита интереса насљедника, односно потомака, како у погледу имовине која им је остала од оца тако и у погледу издвајања мираза из укупне породичне имовине, било да се ради о миразу који је у породицу донијела удовица или миразу жена њених синова, ако су у питању ожењени синови. Ако је син био неожењен, удовица није могла издвојити свој мираз из породичне имовине,¹¹¹ а ако је син ожењен, морао је на захтјев мајке напустити породичну кућу под условом да буде издвојен и исплаћен мираз његове жене који је унијет у заједницу. У недостатку средстава за исплату мираза ожењеном сину, удовица је из насљеђа могла продати онолико колико је неопходно за ту сврху.¹¹²

Нотарске имбревијатуре препуне су података о активној улози удовица у трговачком животу Котора у средњем вијеку и о низу закључених послова и спорова које су водиле због неиспуњених

¹⁰⁸ Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 37

¹⁰⁹ Stat. Cath, cap. 194, *De uxore qua possideat lectum post mortem viri sui.*

¹¹⁰ Stat. Cath, cap. 199, *De potestate quam habet mater super filios,*

¹¹¹ Stat. Cath, cap. 196, *De muliere nolente lectum viri possidere,*

¹¹² Stat. Cath, cap. 195, *De potestate mulieris possidentis lectum, quae cum filio uxorato non vult habitare.*

обавеза из уговора закључених са појединцима из унутрашњости, из града и градске околине и са страним трговцима и занатлијама. Удовице закључују закупе, задужнице, именују пуномоћнике за вођење спорова, уговарају продаје и залоге или пак реализују залоге¹¹³. Међу удовицама нарочито активним у животу Котора било је изузетно богатих жена које су, иако су удајом отишле из града, остале власнице значајних некретнина и вриједних покретних ствари у самом граду, његовој околини и у другим градовима (Бар, Дубровник, Улцињ, Будва)¹¹⁴.

Удовица је, како показују исправе, самостално наступала као странка у приватном поступку пред судом. Водиле су разне врсте спорова, обично око реализације неизмирених дуговања, потом парнице из наслѣдства, ометања посједа, злоупотребе права коришћења закупљеног земљишта и низ других¹¹⁵. Исправе потврђују да није занемарљив ни број случајева у којима удовице ангажују адвокате за вођење спорова¹¹⁶, што упућује на закључак да су се, упркос могућности да самостално воде спорове, удовице ипак одлучивале за ангажман заступника на суду.

Према одредби *Которској сѣаиуѣи* — *De muliere vidua vocata ad placitum*, удовица је имала право да је, на њен захтјев, на суду могу заступати отац, син, брат или зет, те да је у случају одсутности тих лица из Котора у вријеме вођења поступка суд морао оставити примјерени рок да би се обезбиједио њихов повратак у град ради остваривање овог права удовице. Ово правило је важило само за случај да се одабрани сродник налази у Србији. Ако је сродник који је заступа био ван територије српске државе, удовица је била дужна, према старим обичајима града, да сама одговара на суду.¹¹⁷

¹¹³ *Monumenta Catarensia* I, исправа 253, 749, 748, 267; *Monumenta Catarensia* II, исправа 518; Судско-нотарски списи Которског архива, *Acta notarialia* III, необјављена грађа, страна 337, 28. 07. 1396; страна 578, 01. 10. 1398 и низ других.

¹¹⁴ О томе детаљније код: Н. Богојевић-Глушчевић, „Прилоі ироучавању иоложаја жене удовице у средњевјековном Котору”, *Зборник радова Х Конгреса Савеза историцара Југославије*, Београд, 1988, стр. 365–380.

¹¹⁵ *Monumenta Catarensia* I, исправа 1051; 310; 1071; 1010; *Monumenta Catarensia* II, исправа 1086.

¹¹⁶ *Monumenta Catarensia* I, исправа 523, *Monumenta Catarensia* II, исправа 988.

¹¹⁷ *Stat. Cath.*, cap. 71.

Будвански сѿаѿуѿи је посветио двије одредбе жени удовици. Једна се односи на право жене да након мужевљеве смрти посједује „удовичку постељу”¹¹⁸, а друга на заштиту права удовице у погледу остваривања имовинских права из мужевљевих некретнина¹¹⁹. У првој одредби се прописује да је право удовице да након смрти мужа остане да живи у његовој кући уз обавезу да обрађује винограде и одржава куће као своје властите. Уколико се утврди у року од године дана да удовица неадекватно ради на одржавању винограда и куће или да отуђује било покретна или непокретна добра свог мужа, право на удовичку постељу губи и све мужевљеве некретнине и обавезна је да их, након потпуног извршавања наредби тестаментa, врати онима којима припадају. Из стилизације текста одредбе јасно је да је удовица са „правом удовичке постеље” након мужевљеве смрти стицала право плодоузивања мужевљеве имовине, односно да није имала пуну пословну способност. Могла је само водити послове којима се мужевљеви виноград и куће одржавају, али није могла закључити посао којим се врши продаја ствари било које врсте. Може ли удовица располагати миразним добрима као својом имовином, није наведено у одредби. Сматрамо да је у том дијелу могла имати пуну пословну способност тим прије што је удата жена имала право да тестаментом располаже слободно једном четвртином миразне имовине¹²⁰.

Претпоследња одредба, двјеста деведесет четири, *Будванској сѿаѿуѿи* занимљивог је саржаја и на неки начин појашњава заправо стварни положај будванске удовице када је у питању њена пословна способност. У мотивацији одредбе се дословце наводи да се жени удовици даје заштита повријеђених права, „будући да је за жену која је у власти мужа због стида срамотно да иде пред јавне судије да оспорава тражења”, и да зато „хоћемо да у случају смрти мужа не шкоди жени то што су мужевљеви посједи заузети или присвојени стога што томе за живота мужа није приговорила”, и да ту заштиту „може постићи”. Дакле, удовица је могла у року од године и један дан од мужевљеве смрти истаћи све приговоре у вези са мужевљевим некретнинама које је имала за његова живота, које

¹¹⁸ Stat. Bud, cap. 145, *De posseder il letto vidual*.

¹¹⁹ Stat. Bud, cap. 294, *Che morendo il marito, non nuoca alla donna, se ella non chiama, quando le possessioni del marito sarrano investite*.

¹²⁰ Stat. Bud, cap. 174 i 291.

није истакла. Након смрти мужа или вијести о томе да је умро, удовица није имала право на било какав приговор. Из наведеног у одређеном року могла преузимати послове који имају за циљ очување и заштиту имовине, али без права на продају добара мужевљевих, било покретних или непокретних. Након истека тог рока, ако није управљала њоме како је прописано, губила је сва права и враћала онима који имају право на ту имовину. Својом миразном имовином и другом коју би евентуално имала,¹²¹ могла је само дјелимично слободно располагати једном петином ако има дјецу, а ако нема, онда само једном четвртином¹²².

Скоро индентичну норму из *Будванској сѣаѣуѣа* о праву удовице на „постељу свог почившег мужа” садржи *Сѣаѣуѣ средњовјековној ꙗрада Скадра*. Норма стотину и шездесет осам од прве до претпоследње алинеје истовјетна је будванској, па се све што је речено о пословној способности удовице у будванском праву односи и на пословну способност жене у средњовјековном скадарском праву.¹²³ Недостаје у *Скадарском сѣаѣуѣу* једино једна алинеја из *Будванској сѣаѣуѣа* у којему се наводи обавеза удовице у погледу „приређивања ручка једном годишње у мјесту гдје лежи умрли за његову душу, обавеза за коју се удовица не може изговорити да нема средстава”.¹²⁴ Удовица у средњовјековном Скадру је, према статутарним правилима, морала бринути о имовини почившег мужа да би је сачувала неокрњену, а губила би право на имовину ако поступи другачије, а то се докаже. Са својом имовином могла је располагати, као и жена у средњовјековној Будви, ограничено. Тестаментално је имала право завјештати само једну петину своје имовине ако има дјецу.¹²⁵ Жена је могла наслиједити мужа ако он нема крвних сродника до четвртог степена сродства.¹²⁶

У *Скадарском сѣаѣуѣу* нема одредбе, као у *Будванском сѣаѣуѣу*, у којој се предвиђа могућност заштите повријеђених права жене у вези са мужевљевом имовином након његове смрти. Та

¹²¹ Уп.: Ж. Бујуклић, *op. cit.*, стр. 136.

¹²² *Stat. Bud*, cap. 174, 291. Више о томе код: Ж. Бујуклић, *op. cit.*, стр. 148.

¹²³ *Stat. Scodr*, cap. 168

¹²⁴ *Stat. Bud*, cap. 145, *De posseder il letto vidual*

¹²⁵ *Stat. Scodr*, cap. 196.

¹²⁶ *Stat. Scodr*, cap. 198.

је одредба донијета у Будви за вријеме млетачке владавине и, како је већ наведено, претпоследња је норма *Сѣаѣуѣа*. Разлог за њено доношење је вјероватно био све евидентнији проблем у заштити добара и интереса наслѣдника. У средњовјековном Скадру се у то вријеме није залазило у питање заштите права удовице одн. наслѣдника, могуће из разлога што у пракси није било проблематичних ситуација, које би као често присутне наметнуле потребу да се статутарно регулишу.¹²⁷

Пуна пословна способност жене удовице била је карактеристична за права и других градова средње и сјеверне далматинске регије. У *Корчуланском сѣаѣуѣу* је било прописано да након мужевљеве смрти удовица има право да се ако жели уда. У том случају је имала право да изузме свој мираз из мужевљеве имовине. Остала имовина њеног почившег мужа припадала би у том случају његовим потомцима.¹²⁸ Ако је удовица жељела да настави живот у мужевљевом дому, имала је право да буде патрона и да ужива према својим потребама свој мираз и мужевљеву имовину у износу нормалних средстава за живот, уз обавезу да имовину свога мужа свјесно „не уништи”. Уколико је имовина премашивала стварне потребе жене, курија је била дужна да под заклетвом одреди колико је средстава удовици неопходно за живот, према њеном друштвеном сталежу, а да остатак имовине остави најближим сродницима, уколико умрли супруг није оставио тестамент¹²⁹. И у статутима осталих далматинских градова важила су скоро идентична правила као и у *Корчуланском сѣаѣуѣу*, што упућује на општи закључак да је удовица имала пуну пословну способност у случајевима када је након мужевљеве смрти одлучила да се уда, када је изашла из његове куће издвојивши имовину која представља њезин мираз, било да се ради о миразу који чине непокретне или покретне ствари.¹³⁰

¹²⁷ Норме *Скадарској сѣаѣуѣа* из тог времена односе се на избор органа власти, судску процедуру, судску таксу за поднеске и пресуде и правила о функционисању царинских служби за увоз и извоз најважнијих пољопривредних артикала. Види: *Stat. Scodr*, cap. 269–279.

¹²⁸ *Stat. Corcul*, Lib. I, cap. 38.

¹²⁹ *Stat. Corcul*, Lib. II, cap. 42.

¹³⁰ Детаљно о томе код А. Цвитанић, „Нека ѣѣѣања ѣравној ѣоложаја жене у средњевјековном Троиру”, *Зборник радова Правној факултету у Силију*, II, 1964, стр. 67–80; Ж. Радић, „Обиѣљско ѣраво ѣо сѣаѣуѣу из 1312. ѣодине”, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, XXVI, 1989, стр. 263–283;

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На самом крају можемо закључити да су према статутарним правилима и правној пракси средњовјековних градова јужнојадранске регије и Зетског приморја, слично или уз незнатна одступања као и у другим градовима сјеверније од њих, пословну способност жене стицале са навршених дванаест година. Међутим, навршене године нијесу, судећи према прописима из статута Скадра, Будве и Котора, увијек означавале пуну пословну способност, већ су статутима установљавана бројна ограничења њене способности зависно од тога да ли је жена неударата и живи у родитељској кући, да ли је неударата и родитељи јој нијесу живи, да ли ударата и има дјецу или је ударата и нема дјеце, да ли је удовица која након мужевљеве смрти остане да живи у његовој кући и са цјелокупном својом и његовом имовином или се преудала, напустила кућу и преузела своју миразну имовину.

Осим наведеног, примјетно је, нарочито на основу података из грађе средњовјековног которског нотаријата, да се у пракси понашало и мимо прописа и да је било значајнијих одступања код полова које су закључивале жене из било које од поменутих категорија. Могло би се рећи да су у неким случајевима прописи и пракса били у скоро потпуном нескладу. У неким случајевима комуналне власти су биле приморане да управо због тога иницирају измјену прописа јер су постојећи били неадекватни тренутку или су пак због њихове злоупотребе учинили норму потпуно неупотребљивом, чак неправедном у датом случају.

Дјевојка која живи са родитељима и налази се под очевом влашћу није била пословно способна. То је значило да је сагласност за закључивање брака давао родитељ, то јест отац, а уколико отац није жив, такву сагласност је уз синове, односно браћу дјевојке, давала мајка. Дјевојка чији родитељи нијесу живи била је само дјелимично пословно способна. Лично слободна да доноси одлуке, али то ипак није значило да је имала право да самостално закључи брак

Уп: Е. Power, *Medieval woman*, Cambridge University Press, 1975, pag. 136; И. Манкен, *Дубровачки иаширицијии у XIV веку*, САНУ, Београд 1960; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, САНУ, Београд 1974; Л. Маргетић, *Поријекло начела paterna paternis у средњовјековним иравним сусиавима на јадранској обали*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1–2, 1983, стр. 131–140.

или правни посао са нотарском исправом без сагласности два најближа сродника. Управо због наведеног налазимо у нотарској грађи бројне исправе у којима је неудата жена склапала правне послове са сагласношћу сродника, али и без њихове сагласности било која врста посла да је у питању, почев од продаја до закупа, па и склопљених бракова.

Излазећи из очеве власти, удајом жена долазила под власт мужа. Пунољетна жена могла је закључити самостално посао чија вриједност не прелази десет перпера, а за закључивање послова изнад те вриједности обавезна је била нотарска исправа уз коју обавезну сагласност даје муж, чак иако се ради о њеној миразној имовини. Жена не може бити свједок самостално на суду осим у неколико изузетних, статутом побројаних случајева. Када се ради о питањима од виталног значаја за жену, а муж је био спријечен да дође на суд јер је био одсутан из града, или није желио да се појави на суду, жена је иступала самостално. Жена је изузетно имала право да у мужевљевом одсуству продаје имовину уколико није била у могућности да храни и издржава породицу. Жена је слободно могла располагати *pro anima sua* са једном четвртином своје имовине, док је у погледу преостале три четвртине имовине била ограничена правима најближих сродника.

Подаци из сачуваних нотарских исправа Котора¹³¹ указују да је у свакодневном правном животу тог града било одступања у погледу примјене статутарних прописа о пословној способности удатих жена, односно ограничења у погледу њеног самосталног учешћа у судском поступку и закључивању правних послова разних врста. Сачуване су исправе у којима се удате жене појављују као свјedoци и мимо случајева прописаних у *Сѣаѣуѣуѣу*, да наступају на суду самостално и без сагласности мужа, да располажу преко одређеног износа новчаних средстава, да поклањају и обављају друге послове. Из наведеног се да закључити да је положај жена у пракси био знатно повољнији од *Сѣаѣуѣуѣу* предвиђених, што је био вјероватно случај и са градовима јужније од Котора.

Статути других приморских комуна сјеверније од Котора такође су садржали правила према којима се пословна способност удате

¹³¹ Средњовјековна Будва и Скадар немају сачуване судско-нотарске списе из XIII и XIV вијека, док Которски архив има сачуване стотину осамдесет двије књиге таквих списа.

жене ограничава¹³², али су она у односу на права у градовима јужнојадранске регије сматрају ригорознијима.¹³³ Положај удате жене у јужним градовима био је повољнији, што се објашњава утицајем који је с једне стране долазио из Србије, у чијем склопу су били ови градови, а са друге из вишевијековних наслага романско-византијске традиције на овим просторима¹³⁴. Због измијешаности ових утицаја статутарна ограничења била су нешто умјеренија у односу на градове средње и сјеверне далматинске регије. Осим тога, садржина учињених одступања од статутарних рјешења у пракси градова јужне регије указује да су у социјалном миљеу свакодневног живота жене биле присутније него што се, с обзиром на укупне односе у породици и друштву, могло очекивати, што додатно поткрепљује тврдњу о повољнијем положају удате жене у Котору, Будви и Скадру у односу на друге сјеверније градове регије.

Потпуну пословну способност у градовима јужнојадранске регије имала је удовица која је одлучила да се након мужевљеве смрти уда и напусти његов дом. У том случају је имала право да изузме свој мираз из оставинске масе почившег мужа и да њиме по својој вољи слободно располаже, могла је самостално да буде странка на суду у споровима по разним основама и да закључује разне правне послове, о чему свједоче бројни нотарски записи из средњовјековног Котора. Ограничену пословну способност имала је удовица са правом *иосједовања иосићеље своја мужа*, она удовица која је одлучила да настави да живи у кући свог умрлог мужа, самостално или заједно са својом дјецом. Удовица таквог статуса није могла да самостално закључује правне послове везане за располагања својом или мужевљевом имовином, већ јој је за њихову ваљаност била неопходна сагласност ожењених и неожењених синова.

¹³² А. Цвитанић, *op. cit.*, стр. 54; Ж. Радић, *op. cit.*, 78; Л. Маргетић, *op. cit.*, стр. 143.

¹³³ Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 172.

¹³⁴ Уп.: Н. Никезић, *op. cit.*, стр. 171.

Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

LEGAL CAPACITY OF WOMEN IN STATUTES AND LEGAL PRACTICE
OF EASTERN MEDIEVAL TOWNS (BUDVA, SKADAR, KOTOR)

Summary

According to the statutory rules of medieval Budua, Cathari and Scutari women gained legal capacity at the age of twelve years. Age was not, however, always signified and their full legal capacity. Statutes are established through a number of limitations or exclusions of legal capacity, depending on what was the marital and family status of girls and women.

A girl who lives with her parents under her father's authority was not legally competent. Consent for Marriage gave the father, and if he was alive such consent, with the sons and brothers, girls, giving mother. The girl, whose parents are not alive was only partial legal capacity. Personally free she can make decisions, but it does not mean that it had the right to independently conclude a marriage or legal work without the consent of the two nearest relatives.

The woman's marriage came under the authority of her husband. Adult married woman had a limited capacity to enter into self it is just a business whose value does not exceed ten perper. For operations above this value was required the consent of her husband, even if it was on its dowry. A married woman is, if she was not able to feed and support his family, extremely had the right to her husband's absence selling assets. A married woman could not be a witness, and appear independently in court, unless the husband was unable to attend the session. The woman by will could dispose of only one-quarter of its assets, while in respect of the remaining three quarters was limited rights of relatives.

Full capacity is a widow who had decided that after her husband's death leaves his home and enters into a new marriage. If a widow continued to live in her husband's house legal capacity was limited. Without consent sons, whether they are married or not, she could not enter into legal affairs related to the disposal of its dowry and husband's legacy.

Notaries material from medieval Kotor shows that women on various legal grounds were very present in the legal life of the city. Moreover indicate that in everyday life any deviation from statutory regulations on business skills of women on the basis of which it can be argued that the actual position of unmarried girls, married women and widows was more favorable than prescribed. The individual sui generis solutions from practice were adequate corrective to the incomplete and inadequate statutory rules on legal capacity of women.

Key words: capacity, medieval women, married women, widows, notarial documents, unmarried girl, statutes of eastern medieval cities, medieval Kotor, Skadar Medieval, medieval Budva